

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.2>**Р. М. Могилевський***начальник управління персоналу – заступник начальника штабу**Національного університету оборони**orcid.org/0009-0006-8835-1535*

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано законодавство України у сфері мобілізації у зв'язку зі збройною агресією проти України. Проведено науково-теоретичне дослідження нормативно-правових актів: Конституції України [1], законів України «Про оборону України» [2], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3] та «Про військовий обов'язок і військову службу» [4], а також підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до зазначених законів. Зазначено на важливості юридичного обґрунтування питань проведення мобілізації.

У зв'язку з масовою атакою тролів та псевдопатріотів, які наголошують, що мобілізація є незаконна, мобілізація вбиває тощо, хочу навести аналіз законодавства, який спростовує ці твердження. Метою статті є вивчення проблемних питань реалізації оборонного законодавства України на початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації та визначити шляхи їх вдосконалення. Методи, які використовувались для досягнення поставленої мети: порівняльний, формально-юридичний, аналізу і синтезу, метод сходження від абстрактного до конкретного.

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації розпочалася з ракетно-бомбових ударів по всій території України та перетину російськими військами державного кордону зі сторони російської федерації та республіки білорусь 24 лютого 2022 року.

Нарощування російських військ вздовж українського кордону, що тривало з листопада 2021 року, не залишилося поза увагою представників держав-партнерів та іноземного експертного середовища, що неодноразово наголошували на загрозах національній безпеці України та робили прогнози щодо можливих дат вторгнення противника. Більш того 21 лютого 2024 року органами влади російської федерації Донецьку та Луганську області визнано державними утвореннями.

Зважаючи на високий рівень імовірності початку широкомасштабної агресії, виникає питання щодо інституційних та нормативних спроможностей попередження агресивних планів ворога.

Окремий акцент зроблено на соціально-економічних наслідках цих змін. Зниження віку призову впливає на освіту та професійні перспективи молоді, особливо в таких важливих сферах, як інформаційні технології та сільське господарство, де мобілізація може призвести до нестачі робочої сили. У контексті закону про основи національного спротиву стаття наголошує на важливості громадянської відповідальності та добровольчих формувань, які суттєво посилили Збройні Сили України після 2022 року. Проте відсутність чітких правил демобілізації викликає невдоволення серед військових та їхніх близьких, що послаблює довіру до системи.

Дослідження також аналізує взаємозв'язок між правовими нормами та соціальними процесами, пропонуючи теоретичне осмислення балансу між потребами оборони та економічною стабільністю. Серед рекомендацій – створення єдиного акту для уніфікації норм про мобілізацію, демобілізацію та соціальні гарантії, а також запровадження ротаційної системи з визначеними термінами служби. Ці заходи не вимагають змін до Конституції, але потребують гармонізації з міжнародними стандартами.

Стаття поєднує історичний аналіз із сучасними реаліями, закликаючи до комплексного вдосконалення мобілізаційної системи з урахуванням військових, соціально-економічних і політичних факторів. Вона підкреслює необхідність справедливості та верховенства права для підвищення ефективності національного спротиву й запобігання кризам у тривалому конфлікті.

Ключові слова: реалізація законодавства, Президент України, повноваження, оборона, воєнний стан, мобілізація, збройна агресія, укази Президента України.

Mogilevskyi R. M. ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE IN THE FIELD OF MOBILIZATION

The article analyzes the legislation of Ukraine in the field of mobilization in connection with armed aggression against Ukraine. A scientific and theoretical study of the following regulatory legal acts has been conducted: the Constitution of Ukraine [1], the laws of Ukraine “On the Defense of Ukraine” [2], “On Mobilization Training and Mobilization” [3] and “On Military Duty and Military Service” [4], as well as subordinate regulatory legal acts adopted in accordance with the above-mentioned laws. The importance of legal substantiation of mobilization issues is noted.

In connection with the massive attack of trolls and pseudo-patriots who emphasize that mobilization is illegal, mobilization kills, etc., I want to provide an analysis of the legislation that refutes these statements. The purpose of the article is to study the problematic issues of implementing Ukraine's defense legislation at the beginning of the large-scale armed aggression of the Russian Federation and to identify ways to improve them. The methods used to achieve the goal: comparative, formal-legal, analysis and synthesis, the method of descent from the abstract to the concrete.

The large-scale armed aggression of the Russian Federation began with missile and bomb strikes throughout the territory of Ukraine and the crossing of the state border by Russian troops from the side of the Russian Federation and the Republic of Belarus on February 24, 2022.

The buildup of Russian troops along the Ukrainian border, which has been ongoing since November 2021, has not gone unnoticed by representatives of partner states and foreign experts, who have repeatedly emphasized the threats to Ukraine's national security and made predictions about the possible dates of the enemy's invasion. Moreover, on February 21, 2024, the authorities of the Russian Federation recognized Donetsk and Luhansk regions as state entities.

Given the high probability of the start of large-scale aggression, the question arises of the institutional and regulatory capabilities to prevent the enemy's aggressive plans.

Key words: implementation of legislation, President of Ukraine, powers, defense, martial law, mobilization, armed aggression, decrees of the President of Ukraine.

Постановка проблеми. Мобілізація в Україні є не лише практичним інструментом забезпечення обороноздатності держави, але й складним правовим інститутом, що потребує чіткої та ефективної імплементації. Особливо актуальною ця тема стала після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, коли перед державою поставили безпрецедентні виклики, пов'язані з необхідністю швидкого реагування на загрози національній безпеці. У цьому контексті правові рамки мобілізації відіграють вирішальну роль, адже саме від їхньої прозорості, узгодженості та практичної реалізації залежить здатність країни протистояти зовнішній агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство України у сфері мобілізації завжди були у колі інтересів вітчизняних наукових дослідників та набули особливої популярності з початком агресії РФ, свій вклад в цю тематику внесли такі фахівці: С. Полторак, В. Ваганов, О. Гончаренко, В. Горбулін, О. Кузьмук, Б. Андресюк, В. Богданович, В. Костецький, В. Лішавський, Т. Стукалін, О. Покотило, В. Бойко, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питань реалізації мобілізаційного законодавства України на початку широкомасштабної збройної агресії РФ.

Виклад основного матеріалу. Формування правових основ мобілізації в Україні розпочалося з моменту здобуття незалежності у 1991 році. Тоді перед державою постало завдання створення власної системи національної безпеки, що вимагало відходу від радянських підходів до регулювання оборонних процесів. Так, відповідно до ст. 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [1].

Громадяни проходять військову службу відповідно до діючого законодавства України.

Відповідно до ч. 20 ст. 106 Конституції України Президент України: приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України [1].

Таким чином, основний закон встановлює обов'язок кожного громадянина до захисту Вітчизни її територіальної цілісності та незалежності. Також встановлює право Президента України приймати рішення щодо проведення мобілізації (повної, або часткової) та/або введення воєнного стану.

Конституція України прямо не вказує на зв'язок між мобілізацією з веденням воєнного стану чи

навпаки. Ці поняття не ототожнюються та можуть самостійно існувати.

Разом з цим, у Конституція України не зазначається механізм реалізації обов'язку громадян України та реалізації права Президента України, натомість відсилає нас до галузевих/спеціальних законів.

Згідно з ч. 10 ст. 1 Закону України «Про оборону України» особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [2].

Натомість відповідно до ч. 11 ст. 1 закону «Про оборону України» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

На думку автора, закон чітко розрізняє мобілізацію, особливий період та воєнний стан. А особливий період бере свій початок з мобілізації або з введення воєнного стану.

Відповідно до пп. 5, 7 ч. 1 ст. 3 закону «Про оборону України» підготовка держави до оборони в мирний час включає: – удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; – забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами [2].

Тобто в мирний час, оборона Батьківщини, зокрема, включає достатньою комплектування ЗСУ та інших військових формувань. Відповідно

до ст. 4 закону «Про оборону України» у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни [2].

Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії.

З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни. Оскільки наразі йде збройна агресія проти України, Президентом України прийнято рішення про часткову мобілізацію. Закон не встановлює обов'язковості введення воєнного стану при мобілізації, а лише надає право Президенту України, у разі необхідності, застосувати додатковий механізм оборони – воєнний стан.

Також, ч. 3 вищенаведеної статті визначає, що у зв'язку з фактичним введенням воєнних дій настає воєнний час.

Згідно із ст. 17 закону «Про оборону України» захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі – також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством України [2].

В умовах воєнного стану відповідно до закону допускається примусове вилучення приватного майна та відчуження об'єктів права приватної власності громадян з наступним повним відшкодуванням їх вартості у порядку та терміни, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Громадяни України в установленому законом порядку можуть створювати громадські організації для сприяння зміцненню оборони держави. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію

і штати воєнного часу [3]. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Тобто, мобілізація, зокрема, приводить військові формування на штати воєнного часу.

Згідно з п. 4 ст. 1 закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [3].

Таким чином визначення особливого періоду наведеного в законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не суперечить визначенню наведеному в законі України «Про оборону України», а лише дає ширше визначення цього поняття.

Відповідно до ст. 22 закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»,

1. Громадяни зобов'язані:

- з'являтися за викликом для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час;

- надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формуванням з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом.

2. Громадяни, які перебувають у запасі і не призовані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер.

3. Під час мобілізації та переведення Збройних Сил України, інших військових формувань на штати воєнного часу громадяни (крім тих, які проходять службу у військовому резерві) зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти військових комісаріатів у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях військових комісарів).

4. Громадяни, які перебувають у запасі, за часом приписуються до військових частин для проходження військової служби у воєнний час або до інших підрозділів чи формувань для виконання

обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу.

5. Призов громадян на військову службу (крім тих, що проходять службу у військовому резерві) під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють місцеві органи виконавчої влади через військові комісаріати. Резервістів на військову службу під час оголошення мобілізації призивають командири військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві.

6. Громадянам, які перебувають на військовому обліку, з моменту оголошення мобілізації забороняється зміна місця проживання без дозволу посадової особи, визначеної у частині третій цієї статті [3].

Отже, законом не встановлено жодного обмеження щодо проведення мобілізації під час особливого періоду та залежності можливості такої мобілізації під час відсутності воєнного стану, натомість встановлено обов'язок громадян приймати участь у обороні України, зокрема шляхом безпосереднього проходження служби у ЗСУ та інших військових формуваннях. Згідно з п. 4 ч. 9 ст. 1 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», громадяни України, щодо військового обов'язку відносяться, зокрема до категорії військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 39 закону «Про військовий обов'язок і військову службу», призов військовозобов'язаних та резервістів на військову службу під час мобілізації проводиться в порядку, визначеному цим Законом та Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Отже, аналізуючи норми вищенаведеного чинного законодавства України, можна дійти висновку, що у громадян України встановлюється обов'язок щодо захисту Вітчизни. Мобілізація, у тому числі призов громадян на військову службу на особливий період, проводиться у разі прийняття рішення Президентом України про таку мобілізацію з наступним схваленням такого рішення Верховною Радою України. Таке рішення приймається у випадку збройної агресії проти України або загрози таких дій.

Мобілізація проводиться, як з введенням воєнного стану так і без такого.

Фактичними обставинами справи є:

- Окупація частини території України;
- Бойові дії, із застосуванням важкого озброєння обома сторонами конфлікту;
- Існує реальна загроза повномасштабного вторгнення на територію України збройних сил противника;
- Президентом прийнято рішення про проведення мобілізації;

– Верховна Рада України схвалила рішення Президента про проведення такої мобілізації.

Тобто рішення Президента про мобілізацію та схвалення Верховною Радою України такого рішення є цілком законними та такими, що підлягають виконанню.

Крім того, на нашу думку, важливою частиною вдосконалення правових рамок мобілізації доцільно є такі напрями реформування:

1. Покращення комунікації між державою та населенням через прозоре пояснення змін у законодавстві допоможе відновити довіру.

2. Розширення цифрової інфраструктури для рівного доступу до технологій.

3. Забезпечення балансування потреб оборони та економіки шляхом звільнення ключових працівників від призову дозволить зберегти стабільність у стратегічних галузях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, правові рамки мобілізації в Україні є динамічною системою, що постійно адаптується до викликів воєнного часу. Останні зміни свідчать про прагнення держави до модернізації та підвищення ефективності механізмів у сфері оборони, однак їхня імплементація потребує подолання численних перешкод. Громадянська відповідальність залишається основою національного спротиву, що підкреслює важливість гармонійного поєднання примусових і добровільних заходів у правовій базі. Шляхом ретельного впровадження та постійних коригувань Україна може досягти балансу між військовою ефективністю та соціальною справедливістю. Подальші дослідження мають продовжувати моніторинг реалізації цих законів та їхнього впливу, надаючи аналітичну підтримку для вдосконалення. Подальший розвиток законодавства має зосередитися на комплексному підході, який враховує не лише військові, а й соціально-економічні аспекти, щоб забезпечити стійкість і справедливість мобілізаційної системи в умовах триваючого конфлікту.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 19.12.2024 р. № 4170-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 09.01.2025 р. № 4197-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 13.04.2025).